

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 60

NUMMER 2

MRT-APR-MEI 2013

60 JAAR
POKROF

- 3** *Cyprus* – Huub Vogelaar
- 6** *Meditatie: Heilige Mamas*
– Huub Vogelaar
- 9** *Marialegende* – Dolf Bruinsma
- 13** *Van toeschouwen naar schouwen* – Paul Baars
- 15** *Nieuwe Chaldeese patriarch*
– Herman Teule

Nieuwe Chaldeese patriarch Louis Rafaël I Sako.

- 19** *Hongaarse Grieks-katholieken*
– Leo Elshout en Paul Brenninkmeijer
- 22** *Korte berichten*
- 23** *Pokroffjubileum*

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: Heilige Mamas, icoon uit de 15e eeuw (Met dank aan: Church of the Saints Andronikos and Athanasia, The Holy Bishopric of Limassol, foto: Xenophon Michael);

Achterzijde: Sint-Barnabas, eerste bisschop van Cyprus, icoon uit: St-Joriskerk, Maagd van Machairasklooster, Nicosia, 1673 (Met dank aan/foto: Stelios Stylianou).

Zoals bekend is Pokrof zijn zestigste jaargang ingegaan. Dit jubileum vieren we met een feestelijke studiedag op 24 mei. Gegevens hierover vindt u op de laatste pagina. In dit nummer voert Huub Vogelaar ons binnen in de wondere wereld van de Cypriotische iconen. In de erop volgende meditatie licht hij er één icoon uit: van de mysterieuze Sint-Mamas. Dolf Bruinsma vertelt over een Russische Marialegende, weer op een andere manier mysterieus en óók met een eigen icoon.

Paul Baars geeft zijn boeiende visie op hoe je al 'schouwend' de Orthodoxe/Byzantijnse liturgie kunt vieren. Met de persoon van de nieuwe Chaldeeuwse patriarch, Louis Rafaël I Sako, laat Herman Teule ons kennismaken. Leo Elshout en Paul Brenninkmeijer schrijven over de Grieks-katholieke kerk in Hongarije, die zijn eeuwfeest heeft gevierd.

Veel leesgenot toegewenst. En of u nu het kerkelijke jaar viert volgens de nieuwe of oude kalender, voor nu of voor later:
Zalig Pasen!

Leo van Leijsen,
redactiesecretaris

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars, Wil van den Bercken, Paul Brenninkmeijer, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Josephien van Kessel, Dolf Langerhuizen (hoofdredacteur), Leo van Leijsen (redactiesecretaris), Heleen Murre-van den Berg, Katja Tolstaja, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:
Katholieke Vereniging voor Oecumene,
Biltstraat 121, 3572 AP Utrecht, tel. 030 - 2326907, e-mail: secretariaat@oecumene.nl,
internet: <http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in Utrecht te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven. De abonnementsprijs is €20, giro 5679145 (codes voor overboekingen vanuit buitenland: IBAN: NL 61 INGB 0005679145 en BIC: INGBNL2A t.n.v. Tijdschrift Pokrof, Utrecht. Opmaak: VANDARTEL, Oss Drukwerk: Van Stiphout, Helmond.

Cyprus

Eiland van iconen en meer

Afgelopen zomer vond er een boeiende kunsttentoonstelling plaats over het eiland Cyprus in het Paleis voor Schone Kunsten (BOZAR) te Brussel ter gelegenheid van het Cypriotische voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie. Met kunst werd geprobeerd het land zowel in kaart te brengen als op de kaart te zetten. Cyprus werd in 2004 lid van de Europese Unie en was nu aan de beurt om voor een half jaar de Raad te leiden.

Het eiland Cyprus ligt in de oosthoek van de Middellandse Zee, als het ware op het kruispunt van drie continenten: Europa, Azië en Afrika. Al sinds de Oudheid vormen zijn ligging en natuurlijke rijkdommen tegelijkertijd een zegen én een vloek voor de bewoners. Niet vreemd dus dat alras het eiland uitgroeide tot een twistpunt tussen het Byzantijnse Rijk, het Latijnse Westen en de Arabische wereld. Als commerciële en politieke draaischijf tussen Oost en West was Cyprus lang een object van begeerte voor de beschavingen die het achtereenvolgens bezetten.

Kruisvaarders, handelaars en ontdekkingsreizigers

De historisch opgezette expositie kreeg als Engelse titel mee *Mapping Cyprus, Crusaders, Traders and Explorers*. Achtereenvolgens kwamen aan bod de periode van de Franken (1192-1489), de Venetianen (1489-1571), de Ottomanen (1571-1878), de Britten (1878-1960) en het onafhankelijke Cyprus. In 1974 bezette het Turkse leger het noordelijke deel van Cyprus en vluchtten de Grieks-Cyprioten naar het zuiden. In 1984 riep Turkije de Turkse republiek

De heilige Barnabas, stichter en patroon van de autocefale kerk van Cyprus, zit op een troon en is gekleed als hogepriester; uit: St-Joriskerk, Maagd van Machairasklooster, Nicosia, 1673. De icoon was bevestigd op de rug van de aartsbisschoppelijke troon, in plaats van de gewoonlijke Christusicoon. Onder de voetbank van Barnabas' troon is een kaart van Cyprus afgebeeld, uniek voor een Cypriotische icoon. De drie keizerlijke attributen die hij van de engelen krijgt uitge-reikt zijn een mijter, een gouden inktpot met vermiljoen en een koninklijke staf met een globe: keizerlijke kenten-kenen, volgens de traditie ooit door de keizer aan Barnabas toegekend, maar feitelijk pas in 488 door kei-zer Zeno aan aartsbischop Anthemios. (Met dank aan/foto: Stelios Stylianou)

Noord-Cyprus uit en werd het eiland doormid- den gesneden. De scheidingslijn loopt dwars door de hoofdstad Nicosia. Praten over Cyprus ligt ook vandaag politiek nog erg gevoelig van- wege de tweedeling van het land tussen het Turkse islamitische noorden en het Cyprio-

tisch-orthodoxe christelijke zuiden.

De titel van de tentoonstelling geeft aan dat alleen de laatste acht eeuwen sinds de kruistochten tot de autonomie van Cyprus worden belicht. Het markeert meteen ook het begin van een botsing tussen de 'oude' orthodoxe bewoners en de 'nieuwe' katholieke heersers, oftewel een conflict tussen het christelijke Oosten en Westen. Het eerste millennium kwam in Brussel dus niet aan bod, waardoor bijvoorbeeld niet duidelijk werd dat het eiland met zijn Griekse orthodoxe bewoners van 649 tot 966 vrijwel continu in handen van moslims was.

Unieke iconententoonstelling

Het hart van de tentoonstelling werd gevormd door ruim vijftig iconen waarvan de meeste nog nooit het eiland hadden verlaten. Het vergde dan ook hard lobbyen om dit gerealiseerd te krijgen. Tijdens de opening bekende curator Loukia Loizou Hadjigavriel uit Nicosia dat het bijzonder lastig was om met de Orthodoxe Kerk te onderhandelen. Ze zei dat de geestelijk leiders niet wilden dat iconen uit de kerken en kloosters werden weggehaald, zelfs niet tijdelijk, maar voor ons was het essentieel, want iconen waren tot op het eind van de negentiende eeuw de belangrijkste kunstvorm op Cyprus. De tentoonstelling brengt beschilderde panelen uit verschillende periodes samen, wat volgens Loukia Loizou Hadjigavriel een goed beeld geeft van de invloed die andere culturen op het eiland hadden. Volgens haar leunen vroege werken aan bij de lange traditie van Byzantijnse en oosterse schilderkunst, terwijl iconen van latere datum kenmerken vertonen van de Europese renaissance.

Aartsbischop Chrysostomos van Cyprus benadrukte in zijn toespraak, afgedrukt in de catalogus, nadrukkelijk dat de tentoongestelde iconen veel meer zijn dan kunstwerken. Ze zijn niet alleen een integraal deel van de orthodoxe traditie en een belangrijk voorbeeld van de Byzantijnse kunst en hagiografie van Cyprus, maar ook een uitdrukking van de diepe liefde van het volk voor de kerk, het aloude geloof van de mensen in God, hun vroomheid en hun toewijding aan de Orthodoxie. De iconen getuigen volgens aartsbischop Chrysostomos ook van de grote bijdrage van zijn kerk aan de strijd voor de nationale en religieuze overleving van Cypriotisch hellenisme in het land van de voorouders.

In de Cypriotische iconenkunst van de late

middeleeuwen komt de wisselwerking met de westerse kunst tot uiting. Beide componenten, het locale en het West-Europese, werden op de tentoonstelling uitgewerkt. Kerkiconen, de Byzantijnse en de post-Byzantijnse, geven een idee van de religie, eredienst en godsvrucht van de Cyprioten als wel van de creativiteit van de plaatselijke kunstenaars.

Behalve voor iconen was er op de tentoonstelling plaats voor de muziek aan het hof van de familie Lusignan, manuscripten, cartografie, foto's, portretten van Caterina Cornaro (de laatste koningin van Cyprus), schilderijen uit de Venetiaanse periode, alsmede hedendaagse Cypriotische kunst die de stemmen van jonge kunstenaars liet horen.

Huis Lusignan

De tentoonstelling begon met de Frankische dominantie ten tijde van Richard Leeuwenhart, die Cyprus in 1191 bezette. Guy de Lusignan vestigde er een onafhankelijk koninkrijk dat bijna drie eeuwen (1192-1489) standhield. Zijn broer Almarik (1145-1205) volgde hem in 1195 op en installeerde met instemming van de paus op het eiland - waar de meeste inwoners Grieks-orthodox waren - de Latijnse Kerk en een feodaal systeem. Cyprus groeide snel uit tot een relatief veilige christelijke halte voor kruisvaarders, pelgrims en handelaars op hun zeeroute. Hierdoor ontpopte het eiland zich tot een belangrijke schakel tussen West en Oost. Suiker, tarwe, gerst, wijn, olie, allerlei peulvruchten, kruiden, honing en zout vormden naast geglazuurd Cypriotisch vaatwerk en kostbare stoffen de exportproducten. Hierdoor verkreeg het eiland een directe band met de toenmalige Europese beschaving zonder dat de Griekse, Byzantijnse of oosterse invloeden van tafel werden geveegd. De Rooms-katholieke Kerk was de bepalende godsdienst en de motor achter de iconenproductie. De Franken bouwden naast monumentale katholieke kerken en kloosters in gotische stijl, ook kastelen, forten en paleizen. Vele daarvan bestaan nog. In de 15^e eeuw werd er tegenover de dreiging van de islam een gemeenschappelijke Cypriotische identiteit van Grieken en Franken gepropageerd. Na de Val van Constantinopel in 1453 bleef Cyprus vooralsnog in westerse handen. Hoewel 'Franken' en 'Grieken' er redelijk vreedzaam samenleefden, moedigden de Lusignans immigranten aan om zich op Cyprus te vestigen en zo de Griekse demografische meerderheid kleiner te maken. Toch werd van

de 12^e tot de 15^e eeuw de Frankische gemeenschap geleidelijk door de Griekse samenleving opgeslokt.

Maniera Cypria

Omgekeerd is er sprake van duidelijke Franse invloeden op de Griekse kerkelijke kunst en architectuur. De vele contacten tussen het orthodoxe Oosten en het katholieke Westen leidden tot een specifieke kunststijl die 'maniera Cypria' wordt genoemd en een combinatie is van de vormentaal van de Italiaanse en Franse gotiek met de iconografie van de Byzantijnse en meer algemeen de oosterse traditie. De techniek en de opschriften zijn Byzantijns, maar de iconen bevatten ook Syrische en westerse elementen. Het overvloedige gebruik van de kleur rood is een van de kenmerken. Maria en andere heiligen dragen vaak niet alleen een rode mantel, maar hebben ook rode bloesjes. In weelderige plooien vallende gewaden zijn een ander kenmerk, evenals het gebruik als achtergrond van bladzilver gemengd met oker, in plaats van bladgoud. De kunstenaars bleven werken in de stijl van de Komnenen (een adellijke dynastie in het Byzantijnse rijk die veel keizers van Byzantium leverde), maar voerden een grote vereenvoudiging door. De beeldende kunsten ondergingen de invloed van westerlingen die in het kielzog van de kruisvaarders naar het eiland kwamen en van inwoners van Syrië en Palestina die na de val van de kruisvaardersstaten hun land ontvluchtten. Die vermenging, die niet alleen kenmerkend is voor een aantal iconen van de Sinai, maar ook voor de zogeheten Byzantiniserende kruisvaarderstijl van miniaturen in handschriften uit de kruisvaardersstaten, lijkt het werk te zijn van kunstenaars die werkzaam waren op Cyprus en wijst op het bestaan van Griekse, Syrisch-orthodoxe en Latijnse opdrachtgevers. Toen Cyprus van 1571 tot 1878 onderdeel werd van het Turkse rijk en de islam de officiële godsdienst werd, ging de vervaardiging van iconen door.

Orthodoxe Kerk

Toen de Lusignans de Latijnse Kerk op het eiland vestigden, vluchtte de bisschop van Solon, het hoofd van de Grieks-orthodoxe Kerk van Cyprus, naar Cappadocië (hedendaags Midden-Turkije, toen met een grote Griekse bevolking). De Orthodoxe Kerk mocht slechts vier bisdommen behouden, allemaal gelegen in de bergachtige gebieden waar de meeste ortho-

doxen woonden. In 1260 ondertekende paus Alexander IV de *Bulla Cypria*. Wilde de Orthodoxe kerk overleven dan moest ze zich ontwerpen aan het gezag van de paus.

Na de tweede Latijnse periode, de Venetiaanse tijd (1489-1571) die werd gekenmerkt door economische en politieke stabiliteit, werden alle 200.000 Cyprioten beschouwd als Venetiaanse burgers. Het maakte ook kunstenaars gemakkelijk om naar andere Venetiaanse gebieden of naar Venetië zelf te trekken. Nadat de Ottomanen in 1571 het eiland definitief hadden veroverd op Venetië, werd direct bepaald dat de islam en het Grieks-orthodoxe geloof, met uitsluiting van de Katholieke Kerk, de twee wettige godsdiensten op het eiland waren. De Orthodoxe Kerk van Cyprus verkreeg een aantal privileges, waardoor de aartsbisschop een soort ethnarch (een zowel wereldlijk als geestelijk leider) werd. Het Grieks-orthodoxe geloof werd weliswaar beschouwd als minderwaardig aan de Islam (kerkklokken mochten bij voorbeeld niet geluid worden), maar het werd tenminste gedoogd. Christelijke jongens werden echter gedwongen dienst te nemen in het leger. Verder moest de christelijke gemeenschap in eigen kring belasting innen voor de Ottomanen. Om er onder uit te komen bekeerden sommige orthodoxen zich tot de Islam. Vóór de Britse overheersing woonden moslims en christenen op Cyprus door elkaar en er was zelfs sprake van enige vermenging van beide religies.

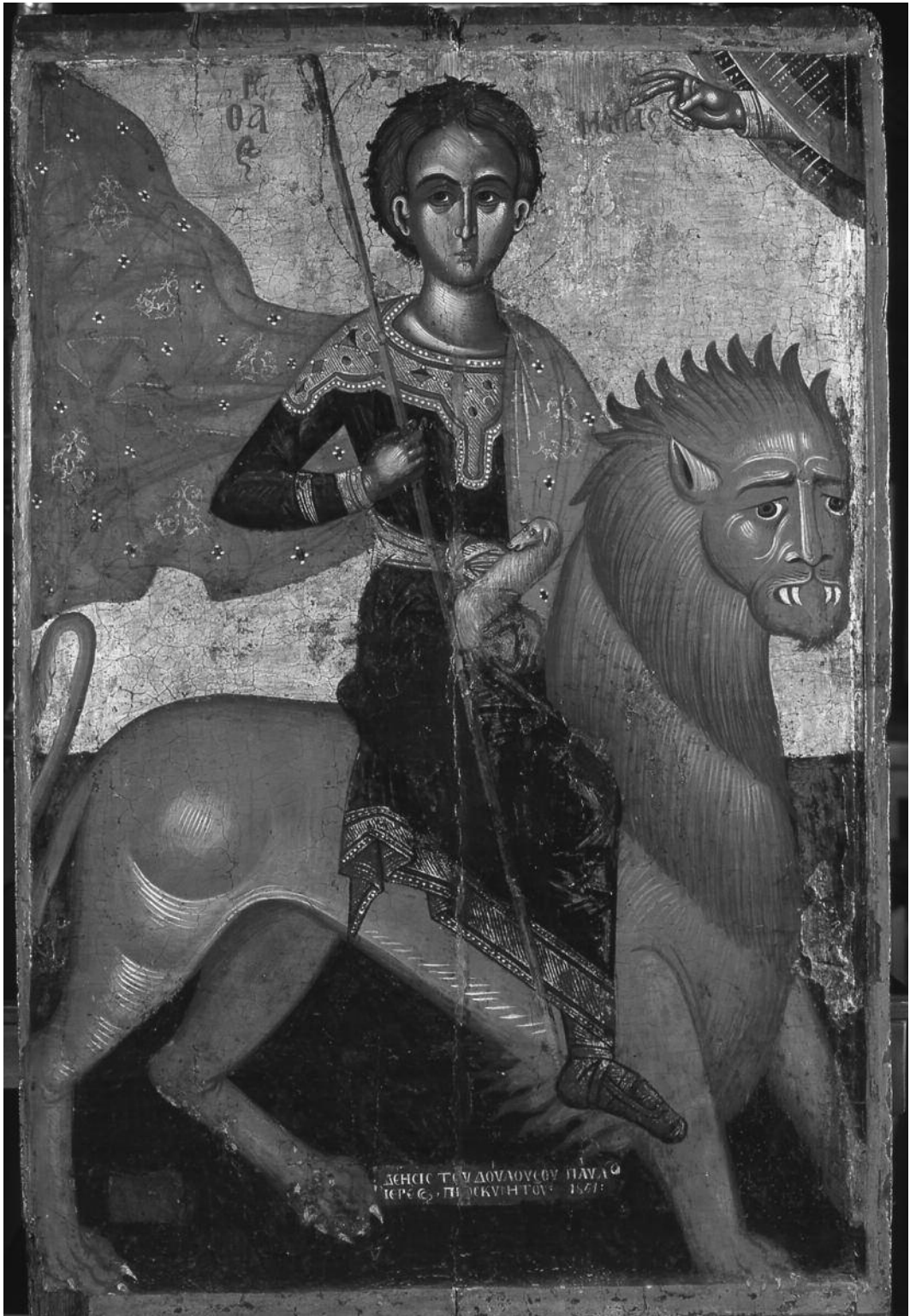
Aartsbisschop Chrysostomos zei in zijn toespraak dat de Brusselse tentoonstelling de Orthodoxe Kerk de kans biedt te laten zien hoe die doorheen de tijd een brugfunctie vervulde tussen het westerse christendom en de Islam. Zijn kerk ziet het als haar verantwoordelijkheid "morele waarden om te zetten in daden die bijdragen aan vrede in de regio... nu burgers in het Midden-Oosten vragen om meer vrijheid en democratie". Wat betreft de normalisering van de betrekkingen met het islamitische Turkse deel op het eiland valt er door zijn kerk nog veel werk te verzetten.

Huub Vogelaar

Bronnen:

- *Mapping Cyprus, Crusaders, Traders and Explorers*, Bozar Books, Centre for Fine Arts, Brussels 2012.

- Bezoekersgids en persbericht Paleis voor Schone Kunsten, Brussel.

Sint-Mamas

Cyprus' heilige van duistere komaf

De icoon van de heilige Mamas, rijdend op een leeuw, was de blikvanger van de tentoonstelling *Mapping Cyprus, Kruisvaarders, Handelaars en Ontdekkingsreizigers* in de zomer van 2012 in Brussel. Van Mamas had ik eerlijk gezegd niet eerder gehoord. De audiotour bij deze prachtige icoon (93x61 cm., tempera op paneel) deed verslag van de arrestatie van Mamas omdat hij koppig weigerde belasting te betalen. Geen belasting betalen en rijden op een leeuw maakten me meteen nieuwsgierig.

De heilige Mamas zit op de rug van een grote grimmige naar rechts lopende leeuw met een mensvormig gelaat, die de kijker zijn scherpe tanden en klauwen toont. Mamas zelf is jong en baardloos afgebeeld met zijn romp en gezicht eveneens naar de kijker gekeerd. Het aureool rond zijn hoofd is amper zichtbaar. In zijn rechterhand houdt hij een staf en in zijn linkerhand een (enigszins vervormd) lam als symbolen van zijn herderschap. De versierde donkergroene kleding van Mamas is meesterlijk weergegeven. Het groen symboliseert zijn jeugdigheid. De talrijke schitterende details op zijn tuniek zijn goed zichtbaar en zijn rode cape wappert in de wind. In een kwartcirkel rechts bovenaan is de zegenende 'hand van God' te zien met er vlakbij de naam van Mamas geschilderd. Een opschrift onderaan beschrijft de kleine restauraties die de icoon in 1851 onderging en die betaald werden door een zekere priester Paulos.

Volgens de tentoonstellingsgids is deze icoon iconografisch van het type dat op Cyprus tot ontwikkeling komt in de 15^e eeuw, na de overbrenging van de sarcofaag van de heilige naar het plaatsje Morphou. Dat werkte zijn verering op het eiland sterk in de hand. Samen met de stijlkenmerken: de sublieme weergave van de kledij, het spel van licht en schaduw in het gelaat, wijst dit erop dat de icoon het werk is van een Cypriotisch kunstenaar van eind 15^e/begin 16^e eeuw. De blosjes op zijn wangen, de rode cape, de plooiën van zijn gewaad en de okerkleurige achtergrond zijn ook kenmerken van de *maniera Cypria*, een kunststijl van Cyprus ontstaan in de 13^e eeuw. Het is niet bekend voor welke kerk de icoon was bestemd.

Op Cyprus wordt de heilige Mamas vereenzelvigd met de populaire kluizenaar Mamas uit de 12^e eeuw wiens geschiedenis speelt vóór het begin van de Frankische dominantie van Cyprus, welke begon in 1192. Hij leeft als arme heremiet in een afgelegen grot in de bergen. Toch moet de arme kluizenaar Mamas aan het Byzantijnse regime belasting betalen, wat hij weigert. Hierop wordt Mamas door soldaten gearresteerd en meegevoerd. Moedig redt hij onderweg een lam uit de bek van een leeuw. Vervolgens bestijgt hij het dier, neemt het lam onder

zijn arm en arriveert op die manier in de hoofdstad. De Byzantijnse autoriteiten waren zo onder de indruk van zijn dapperheid dat ze hem vrijstelden van belasting. Het valt op dat de icoon de heilige Mamas wat betreft uiterlijk van een arme kluizenaar in een verijnd geklede edelman veranderd lijkt te zijn... Of is hier iets anders aan de hand?

Bovenstaand verhaal lijkt in grote lijnen op dat van de jonge heilige Mamas van Caesarea in Cappadocië uit de 3e eeuw. Deze Cappadocische Mamas werd geboren uit de christelijke ouders Theodotos en Roupina die vervolgd werden omwille van hun geloof. Zij worden in de gevangenis opgesloten waar Mamas ook geboren wordt. Als zijn ouders ter dood zijn gebracht, wordt Mamas geadopteerd door een zekere Ammia Matrona, een rijke christelijke weduwe. Zijn eerste woordjes tegen haar zouden "mama" geweest zijn, hetgeen zijn naamgeving verklaart. Eerlijk gezegd had ik niet zo'n nuchtere verklaring verwacht. Mamas van Caesarea werd als jongeman omwille van zijn christelijke bekeringsijver - dikwijls tentoongespreid onder zijn leeftijdgenoten - door de heidense autoriteiten opgepakt. De vijftienjarige Mamas wordt uiteindelijk gedood met een Romeinse drietand. Hij is een van de grootste martelaren van de Byzantijnse Orthodoxie en staat op iconen eveneens vaak afgebeeld als herder zittend op een leeuw met een lam in zijn arm.

Volgens een Cypriotische legende zou de sarcofaag van Mamas van Caesarea later zijn aangespoeld in Cyprus en zijn lichaam zijn begraven in... Morphou! Maar lag daar niet de twaalfde-eeuwse kluizenaar Mamas begraven...? Er zijn op Cyprus feitelijk twee verschillende heiligenverhalen door elkaar gaan lopen, vandaar wellicht dat de Cypriotische Mamas niet als kluizenaar gekleed op de icoon staat afgebeeld, maar in de gestalte en kledij zoals we die ook op de traditionale iconen van de Cappadocische Mamas van buiten Cyprus zien. Het *verhaal* van de derde-eeuwse herder Mamas is op Cyprus wel overschilderd door dat van een twaalfde-eeuwse kluizenaar Mamas, maar de *icoon* niet of nauwelijks.

Later werd geloofsheld Mamas patroonheilige van de belastingweigeraars en belastingontwijkers. Ik vind dit maar niks, maar steenrijke Russische maffiosi en andere vermogende miljonairs zoals Griekse reders die op Cyprus geld witwassen of het eiland als belastingparadijs gebruiken, zien Mamas beslist als hun icoon.

Huub Vogelaar

Bron: *Mapping Cyprus, Crusaders, Traders and Explorers*, Bozar Books, Centre for Fine Arts, Brussels, 2012.

Een Marialegende

'De gang van de Moeder Gods langs de kwellingen'

Verhalen en legenden over Jezus, Maria en de heiligen waren in het middeleeuwse Kievse Rusland populair. In de Oud-Russische literatuur vinden we een schat aan dat soort vertellingen, meestal vertaald uit het Grieks. In dit artikel gaat het over de Pochozjdenie bogorodicy po mukam, 'De gang van de Moeder Gods langs de kwellingen'.

"De Heilige Moeder Gods wilde op de Olijfberg onze Heer God smeken dat in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest de aartsengel Michaël zou neerdalen, en haar over het lijden zou vertellen, in de hemel en op aarde."

Zo begint het verhaal over de gang van de Moeder Gods langs de kwellingen die de zondaars in de hel moeten doorstaan. Het verhaal werd mogelijk in de 12e eeuw uit het Grieks vertaald. Aan haar verzoek wordt gehoor gegeven. Met 400 engelen komt Michaël uit vier windstreken.

"En Michaël en de engelen kusten de Gezegende, en de aartsengel zei: 'Verheugt u, vervulling van de Vader, verheugt u, huis van de Zoon, verheugt u, lof van de Heilige Geest.'"

En op Maria's verzoek haar het lijden van de mensheid te tonen, opent Michaël voor haar de poorten van de hel.

Rondgang langs kwellingen

En dan begint de rondgang langs de kwellingen die de gestraften moeten ondergaan. In de hel bevinden zich de zielen. De lichamen zijn gestorven, maar de zielen hebben nog steeds alle menselijke attributen. Waar kunnen ze voor gestraft worden? Op de eerste plaats voor hun ongelof, hun afgodendienst, en het niet erkennen van de Drie-eenheid. In de duisternis

'De gang van de Moeder Gods langs de kwellingen', Russische icoon.

verkeren die zielen totdat de Zoon zal verschijnen, helderder dan de zeven zonnen. Dit laatste vinden we terug in het boek Henoch, net als 'De gang van de Moeder Gods langs de kwellingen' ook een apocrief geschrift, waarin we een eigenzinnige voorstelling vinden van het heelal, waarin plaats is voor zeven zonnen. De zondaars zullen dus de Zoon zien, waarbij we er rekening mee moeten houden dat veel zielen dit licht niet zullen kunnen zien na een al te lang verblijf in de duisternis.

Na deze duisternis bevinden de zielen zich in een zee van vuur. Zij die hun ouders vervloekten, staan er tot hun middel in; zij die ruzie maakten met hun peetouders, tot hun oksels; zij die mensenvlees aten, tot hun hals; en degenen die een valse eed zwoeren op het kruis, gaan bijna kopje onder in de stroom van vuur.

Dantesk

En dan volgt een *danteske* opsomming van de verdere martelingen die in de hel klaarliggen. De man die louter uit was op eigen gewin, hangt aan zijn voeten, terwijl de wormen hem aanvreten. Bij de lastervrouw komen slangen uit haar mond, die haar opvreten. Mensen die 's morgens te lui waren om naar de kerk te gaan, moeten op gloeiende banken liggen. Andere lasteraars en twistzoekers, die ook nog anderen afhielden van doop en biecht, hangen met hun tong aan takken van ijzeren bomen. Liederen die zwendelden met kerkelijke eigenschappen, hangen aan vinger- en teennagels boven het vuur.

Er zijn priesters die kruimels van de *prosfory* morsten, zodat de troon van God en zijn voetenbank begonnen te wankelen. Zij zijn aan hun nagels opgehangen, terwijl uit hun hoofd een vuur komt dat hen verbrandt. De man die de heilige boeken las en toch hun inhoud niet navolgde, wordt belaagd door een driekoppige slang. Ook aan hun nagels opgehangen zijn de priestervrouwen die hun man niet achtten en na zijn dood met een ander trouwden. Vrouwelijke religieuzen die zich overgaven aan ontucht, liggen plat in het vuur.

“Waarom ween je?” vraagt Michaël aan Maria, “die kwellingen zijn toch niet zo groot?” In de diepe duisternis merken de zondaars de nabijheid van Maria en de engelen en ze roepen als met één stem:

“Heilig, heilig, heilige God, en jij, Moeder van God, we zegenen jou en de Zoon van God, die uit jou is geboren, omdat we eeuwen lang het licht niet zagen, en nu het licht zien, dank zij jou, Moeder van God.”

Maar ook de engelen zijn treurig. En de tocht voert nu verder naar de Joden die Christus kruisigden, en naar hen die zich christenen noemden, maar toch de demonen aanbaden en zich niet wilden laten dopen. Hier valt het huiveringwekkende woord van Michaël: “Als iemand in deze duisternis valt, zal hij door God vergeten zijn.” Waarop Maria uitroept: “O, wee de zondaars in de niet te doven vlammen van dit vuur.” Ook duivelse daden, begaan

door gedoopten, worden bestraft met onderdompeling in een meer van vuur.

Verzoek om genade

Maria, getroffen door het lijden van “de kinderen van mijn Zoon”, verzoekt de engelen te bidden tot God, opdat Hij ze hoort en barmhartigheid toont. “De Heerser hoort ons niet”, is het antwoord. “Breng mij dan voor de Vader”. Voor de troon van de Heer, die zelf natuurlijk onzichtbaar is, reikt Maria haar hand naar de Zoon. Dan klinkt de stem van de Vader: “Zie de wonden die mijn Zoon zijn toegebracht. Hoe kan ik dit ooit vergeven?” Dan zegt Maria dat haar verzoek niet de Joden geldt, maar dan toch zeker wel de christenen. Ze smeekt om medelijden met de christenen, die de naam van God toch over de wereld hebben uitgedragen en die vragen om haar hulp. Dan zegt de Heer: “Luister, heilige Moeder Gods, heerseres, er is geen mens die jouw naam niet aanriep. Ik zal ze niet verlaten, niet in de hemel, en niet op aarde.”

De lezer zou verwachten dat hiermee de geboden van de Maagd zijn verhoord, maar de ongenaakbaarheid van de Vader duurt nog een tijd voort. Profeten en heiligen verschijnen en ieder verklaart op welke manier hij de naam van de Heer op aarde heeft verbreed. Tenslotte krijgt de Vader erbarmen, omwille van zijn Zoon: “Zoon, laat je zien aan de zondaars.” Deze wrijft de lijdenden nog eens hun zonden in, maar toont tenslotte barmhartigheid: elk jaar mogen de kwellingen een poos ophouden, van Witte Donderdag tot Pinksteren. “Ere zij uw barmhartigheid”, antwoorden allen. En de schrijver besluit zijn verhaal met het gebed tot de Drie-eenheid.

Apocrief

We rekenen dit verhaal tot de apocriefen. In de apocriefe geschriften vinden we die bijzonderheden waarover de Schrift zwijgt, maar die de mensen graag willen weten, zoals: Wat zeiden Adam en Eva tegen elkaar in het paradijs? Hoe was Jezus in zijn jeugd? Hoe ontsliep de Heilige Maagd? En: hoe ziet het eruit in de hemel en in de hel?

Ons verhaal was populair, je kunt je voorstellen dat het thuis of op de markt werd voorgelezen of gezongen, in verschillende versies. Het kwam in Rusland terecht via de Balkan en was opmerkelijk genoeg ook geliefd bij de Oud-Gelovigen.

De staatskerk had met dit verhaal weinig op en

zette het op de index, vanwege de afwijkende idee dat de Moeder Gods de Vader en de Zoon in barmhartigheid zou kunnen overtreffen.

Dostojevski, Kuzmin, Remizov en Tolstoj

• *Dostojevski* ~ ‘De Gang van de Moeder Gods langs de smarten’ komt een aantal keren terug in de latere Russische literatuur. In het bekendste geval in Dostojevski’s *De gebroeders Karamazov*. Ivan Karamazov maakt er gewag van vóór zijn ‘De Legende over de Groot-inquisiteur’, het verhaal over het probleem van de vrijheid. Hij heeft het over een “kloostergedicht”, “met taferelen die in gedurfdheid niet voor Dante onderdoen”. Hij vertelt het verhaal in grote trekken na, en legt nadruk op de zinsnede: ‘(dat zijn zij) die God al vergeten heeft’, “een uitdrukking van zeldzame diepte en kracht”, en besluit met “Wel, mijn dichtsels zou in een dergelijke trant uitgevallen zijn, als ik in die tijd geleefd had. Bij mij verschijnt Christus zelve ten tonele. Weliswaar zegt Hij geen woord, maar verschijnt Hij alleen en gaat Hij voorbij.”

• *Kuzmin* ~ Nog een paar keer keert de legende terug in de Russische literatuur. De dichter Michail Kuzmin (1875-1936), als enige literator in die tijd openlijk homofiel, publiceerde in 1912 *Herfstmeren*, met daarin een afdeling ‘Geestelijke gedichten’. Met een reeks van zeven gedichten gewijd aan Mariafeesten verschijnt daar ons verhaal, onder dezelfde titel:

*“De Allerzuiverste beklom / een hoge berg
de Allerzuiverste zag / de aartsengel Michaël
de Allerzuiverste zei / tegen de aartsengel Michaël
jij stralende allerstralendste / aartsengel Michaël
laat mij zien / het menselijke lijden”*,

En zo gaat het even door, steeds in regels van zeven lettergrepen, tot : “Ik wil lijden met de zondige kinderen van God.” Het aangehaalde geeft de simpele taal weer waarin het gedicht is geschreven, waarschijnlijk geschikt om voor te lezen of te declameren.

Verder volgt het gedicht het overgeleverde verhaal; de kwellingen zelf worden niet genoemd.

• *Remizov* ~ Aleksej Remizov wordt van de Russische schrijvers de meest Russische genoemd – eigenlijk vanwege zijn omgang met de Russische taal. Hij wilde die ontdoen van alle invloeden uit andere talen, en maakte daarom gebruik van dialectwoorden en woorden uit Oud-Russisch en Kerkslavisch. Bij dit streven past ook belangstelling voor volksverhalen en apocriefe geschriften. Hij schreef een bundel parabels over de heilige Nicolaas, en in de jaren

1910 verscheen zijn versie, een soort prozagedicht, van het verhaal van de Gang van de Moeder Gods. In drie delen: ‘De door de God vergetenen’ – een echo van Ivan Karamazov –; ‘Zij die God vergaten’ en ‘De hel’.

Het eerste deel wordt beheerst door de duisternis waarin de Maagd terecht komt. Op haar verzoek laat de Heer het licht worden. Als ze de klachten van de zondaars hoort, weent zij. De “ster die boven de sterren staat” wordt zichtbaar, met Abraham en de profeten, en dan wordt het weer donker.

In het tweede deel schijnen in de donkere nacht de vuren en vlammen waarin de mensen verdoeven die de ochtenddienst vergaten. “Alleen als je huis van vier kanten in brand zou staan, zou zo iets je niet aan te rekenen zijn,” merkt de aartsengel Michaël op.

In het derde deel wordt een onderaardse stad opgeroepen, onder een koperkleurige onbewolkte hemel. De straten zijn van steen (!), zwarte muren met torens reiken tot aan de hemel. Voor een groot gebouw staan wachters, hun zwarte gezichten zien er uitgeput uit, hun witte vleugels hangen neer. Zij moeten steeds de kwellingen bijwonen. Maar ieder wordt dát opgedragen waarvoor hij de kracht heeft, en wee degene die zijn taak niet tot het einde vervult.

Hier geen verlichting. Alleen de woorden van de Maagd: “Ik wil lijden met de zondaars”.

De laatste regel luidt: “Laten we de Moeder Gods en de Moeder van het Licht in gezangen verheerlijken.”

• *Tolstoj* ~ En tenslotte zien we nog een echo in de titel van A.N. Tolstoj’s roman *Chozjdenie po mukam*, de ‘Gang langs de kwellingen’ dus (1920-1941), maar hier het verhaal over een intellectuele familie in tijden van revolutie en burgeroorlog.

De middeleeuwse tekst: de tussenkomst van Maria maar ook de bijzonderheden over de hel, diende tot lering en vermaak. Bij de latere schrijvers is de belangstelling voor de precieze aard van de kwellingen, zo bont beschreven in de oude tekst, verdwenen. Hier minder vermaak, maar eerder een zoektocht naar en verwerking van de oude tekst. Het beeld van de ongenaakbare, straffende God blijft overeind, maar alle aandacht gaat naar de Moeder Gods, die deelneemt aan het lijden van de mensen.

Dolf Bruinsma

Van toeschouwer naar schouwer

Hoe kun je deelnemen aan de liturgie?

In 1969 schreef de musicus Bernard Huijbers het boek 'Muziek voor podium en zaal tegelijk'. Hij wilde de liturgie van het voetstuk van de clerus en van het professionele koor af halen en teruggeven aan alle gelovigen. Hij hield een pleidooi voor 'gezamenlijkheid' of 'sobornostj'. Hoe verhoudt deze benadering zich tot de Orthodoxe (Byzantijnse) liturgie?

Vanaf mijn vroegste jeugd namen mijn ouders mij mee naar de liturgie in een benediktijnerklooster in de buurt. De monniken intrigeerden mij en de zang was bijzonder. Maar ik voelde ook een enorme afstand, zowel architectonisch als psychologisch. Het kerkvolk zat achter in de kerk. Tussen het kerkvolk en de koorbanken stond toen nog een soort hek, een doxaal, en uiteindelijk stond nog verder weg het altaar met iemand erachter. Het leek mij als klein jongetje een onoverbrugbare afstand.

In onze parochiekerk was de stille mis 's ochtends, waar ik met mijn vader naar toe ging, zo mogelijk nog afstandelijker. Een paar keer 'Amen' en 'En met uw geest' antwoorden, te communie gaan en stil zitten in een kil modern kerkgebouw. Het enige lichtpuntje was dat de kapelaan, Louis Goosen, een vriend was van de familie en later in Nijmegen een inspirerend docent vroeg-christelijke kunst. Toen ik elf jaar oud was, wilde ik niet meer.

Cultuur van toeschouwen

Niet alleen de kerken, heel onze cultuur nodigt mensen uit toeschouwers of consumenten te worden en te blijven. Via de TV komt heel het wereldgebeuren tot ons, in feite slechts een selectie die anderen hebben gemaakt. Op grond daarvan vormen we snel ons oordeel. Internet nodigt ons uit het hier en nu te verlaten voor een virtuele wereld. Als tegenwicht probeer ik zelf te tuinieren,

Een vader met zijn zoon voor een icoon met kaarsenstandaard. Russisch-orthodoxe parochie van de H. Tikhon in de Byzantijnse Kapel te Nijmegen (Foto: archief P. Baars).

muziek te maken en mensen direct te ontmoeten.

Vernieuwing

De katholieke liturgievernieuwing probeerde de gelovigen van toeschouwers te veranderen in deelnemers. Een belangrijk middel was de volkszang, eventueel in dialoog met de priester en het koor. De toonzettingen door Huijbers van de 'Vijftig psalmen' van Huub Oosterhuis zijn daarvan een indrukwekkend voorbeeld. Later komt bij de componisten Antoine Oomen en Ton Löwenthal het accent toch weer meer bij het koor en de begeleiding te liggen. Het idee waarmee Huijbers begon, raakte op de achtergrond. Soms verving men de preek door een kringgesprek. Men betrok gelovigen bij de voor-

bereiding via een liturgiecommissie. Er verschenen steeds nieuwe teksten en harmonisaties. Het was een uitputtingsslag. Ik had als dirigent van een studentenkerkkoor wekelijks een voorbereiding, een repetitie én een viering – dit náást studeren en werken.

Betrokkenheid

Bovenstaande werkwijze is in een Orthodoxe parochie ondenkbaar. Vanuit de bevlogenheid van de katholieke liturgische vernieuwing lijkt de Byzantijnse ritus in de Katholieke Kerk, op de manier zoals die vaak in Nederland wordt gevierd, een stap terug naar passiviteit. De gelovigen zitten de hele viering in de banken. Alleen de priester en het koor lijken actief en worden op hun kwaliteit beoordeeld. In een Orthodoxe viering zie je bij nader inzien andere vormen van betrokkenheid. De gelovigen nemen bloemen mee, steken kaarsen op, kussen iconen, staan en beweging zich vrijer. Gerechten worden gezegend, water wordt gewijd. Rond afgelopen Kerstmis hadden in de Nijmeegse Byzantijnse kapel alle kerkelijke families (katholiek van Byzantijnse ritus, Russisch-orthodox, Servisch-orthodox) hun vieringen. Er was tussendoor nog een begrafenis. De kerk stond daardoor vol met bloemen. Het was een feest om te zien.

Lichamelijkheid

In de westerse cultuur is een herwaardering geweest van de lichamelijkheid en een grote aandacht voor het milieu. Maar het lijkt of dat aan de kerk en de liturgie voorbij is gegaan. Op vakantie in India lukt het nog wel met een gebedsmolen, maar thuis ontstaat een soort verlegenheid. Het geloof en liturgie lijken tot iets geworden dat buiten het gewone leven staat, iets voor boven de wenkbrauwen: een beschouwing over wat God en de Bijbel betekenen én niet te vergeten een ethiek, een opdracht over wat we moeten doen. Het lijkt alsof van een overvloedige maaltijd alleen een streng verbalistisch dieet is overgebleven. Er leeft zeker veel méér in ons. Maar het lukt niet dat te uiten. De traditionele vormen van devotie bestaan niet meer en nieuwe vormen ontstaan niet zomaar.

Vervreemding

Orthodoxe immigranten die bij een katholieke

De platsenitsa ('epitafios', geborduurde Graficoon'), omringd door een zee van bloemen, na de Goede Vrijdagviering 2012 van de Servisch-orthodoxe Sint Savva-parochie in de Byzantijnse Kapel te Nijmegen (Foto: archief P. Baars).

Byzantijnse viering of koor verzeild raken, voelen daardoor een soort vervreemding. Men herkent veel, maar kan zich niet uiten: geen iconen vereren, geen kaarsen aansteken. Bijna niemand maakt een buiging of slaat een kruis. Maar ook de andere richting uit kan een ander soort kortsluiting ontstaan. Voor westerse gelovigen is meezingen in het koor heel belangrijk. In sommige westerse vieringen staan de laatste tijd meer mensen in het koor dan in de kerk. Maar je kan niet zomaar in een Orthodoxe parochie bij het koor gaan staan. Te communie gaan als niet-orthodox is niet toegestaan. Sommigen kunnen dat accepteren, anderen voelen zich daardoor buitengesloten en geërgerd.

Dynamischer

Er zijn dus bij nader inzien in een Orthodoxe (en ook katholieke) Byzantijnse viering, allerlei mogelijkheden 'actief' deel te nemen. De vieringen zijn veel dynamischer dan westerse vieringen. Er is van alles mogelijk. Er is veel devotie. Maar daarbij kun je ook vragen stellen. De Orthodoxe theoloog Aleksandr Schmemmann meent dat de gemeenschappelijke betrokkenheid in zijn kerk is verdrongen door allerlei op zich goede persoonlijke devoties tot iconen, heiligen, relieken. Mensen komen op het eind van een viering pas binnen en vragen dan een extra viering aan bij de priester voor een privé-intentie (moleben of litija). Voor veel gelovigen is de

Gelovigen tijdens de Goddelijke Liturgie bereiden zich voor zo dadelijk ter communie te gaan. Op de voorgrond niet de eucharistische Gaven, maar het antidoron en wat wijn, die ná de Communie genuttigd worden [R.O.K., Düsseldorf, D] (Foto: Wikimedia Commons).

magie van de plaats belangrijker dan de vieringen die er plaatsvinden of de preek van de priester. Misschien ligt je familie rond de kerk begraven of is er een wonderdoende relik of icoon. Ik werd een keer aangesproken door een Russisch gezin. Ze vroegen of er relieken van een belangrijke heilige in onze kapel waren. Volgens mij niet. Ik nodigde hen uit toch naar binnen te gaan. De Goddelijke Liturgie zou beginnen. Maar het hielp niet. Ze waren al weer vertrokken. Schmemann heeft zeker een punt, maar loopt (net als ik) het gevaar elitair te worden, voorbij te gaan aan de gevoelens en behoeften van de mensen.

Samen

Diverse Orthodoxe gelovigen in de regio Pskov vertellen dat de actieve belangstelling voor de kerk de laatste jaren terugloopt. Veel parochies hebben nauwelijks nog een koor. Er zijn minder roepingen en minder jongeren. De passieve steun voor de kerk neemt wel toe. Vrijwel iedere Rus voelt zich tegenwoordig Orthodox. Sommige parochies proberen de gelovigen meer bij de vieringen te betrekken door enkele gezangen samen te zingen, bijvoorbeeld de Geloofsbelijdenis en het Onze Vader tijdens de Liturgie en het 'Magnificat' in de Vigilie op zaterdagavond. "De mensen komen alleen naar de kerk en gaan alleen weer weg", zegt vader Jevgény Kovaljov uit Pskov. Na de viering nodigt hij iedereen uit om samen thee te drinken en wat te eten. Iedereen neemt wat mee. Veel parochies doen dat. Het is een goed moment voor een serieus gesprek over zaken die je ter harte gaan. Soms deelt men in de viering tekstboekjes uit. Dat laatste heeft voor mij niet de voorkeur. Laat het eerst maar eens over je heen komen. De teksten (de vertalingen) kun-

nen in een latere fase een rol spelen.

De mogelijkheid van het 'schauwen'

Westerse gelovigen willen graag meteen actief iets doen, bijvoorbeeld zingen in het

koor. Ik ben wat dat betreft ook heel westers. Of ik nu in Rusland ben of in Nederland, ik moet bijna altijd helpen met zingen. Het voelt meestal niet als een 'moeten'. Want ik doe het graag. Het is mijn *posluzjáníje*, mijn bijdrage, mijn opdracht. Maar het is ook weldadig soms gewoon in de kerk te staan en het aan je te laten gebeuren. De meeste Orthodoxe gelovigen doen het laatste. Wanneer ze de kerk binnenkomen vereren ze eerst de iconen en steken kaarsen aan. Sommigen blijven even, anderen blijven uren staan. Dat is niet passief of statisch. Je reageert op de zegen van de priester. Via buigingen of kruistekens doe je mee aan de gebeden: je bidt mee met je lichaam. Banken maken passief. Ze lijken op schoolbanken, waarin je zit om beleerd te worden. Staan heeft een sterke symbolische betekenis, het past bij de Opstanding. Zo kan de ervaring van het 'schauwen' ontstaan. En schouwen is iets anders dan toeschouwen zijn. Je gaat op in een groter 'kosmisch' geheel, je gaat je leven zien in een ander Licht. Het is een ontvangenis, een genade, die je verinnerlijkt. Dat te ontdekken is voor ons, uit het Westen komend, misschien de grootste uitdaging van de Orthodoxe (Byzantijnse) liturgie. Het hoeft trouwens niet in een kerk te gebeuren. Het gebeurt overal: aan het strand, in de natuur, in de kunst of tijdens een ontmoeting.

Archimandriet Zinón, een bekende Russische iconenschilder, begint zijn cursussen altijd met de volgende opdracht. Ga eerst maar eens een ochtend in de kapel zitten kijken naar de icoon, die je wilt gaan schilderen. Laat de dadendrang los. Probeer de icoon in je op te nemen. Daarna kun je wat gaan doen. Dat geldt voor de liturgie precies zo.

Paul Baars

Een nieuwe Chaldeeuwse patriarch

Christenen in Irak krijgen een kundig kerkleider in
Louis Rafaël I Sako

*In het bestek van een jaar is het kerke-
lijk landschap in het Midden-Oosten
nogal radicaal van uitzicht veranderd
en stevig verjongd. In november 2012
is de Koptische paus Shenouda, na een
decennia lang pontificaat, opgevolgd
door Tawadros II. In een van zijn eer-
ste verklaringen kwam deze op voor
een betere positie van de christenen
binnen de Egyptische samenleving.
Nauwelijks een maand later stierf te
Beiroet de Grieks-orthodoxe patriarch
van Antiochië, Ignatius IV Hazm - met
officieel zijn zetel in Damascus -, en
werd opgevolgd door Johannes X
Yazigi. Ook deze nieuwe patriarch
Johannes de Tiende benadrukte direct
het belang van de dialoog met de mos-
lims. In Irak kondigde de Chaldeeuwse
patriarch Emmanuel III Delly zijn aft-
reden aan. In deze bijdrage gaat
Herman Teule in op de machtswis-
seling binnen de Chaldeeuwse, met
Rome verbonden, Kerk. Wat betekent
een en ander voor de christenen van
Irak, die in meerderheid tot de
Chaldeeuwse Kerk behoren?*

Kort voor Kerst 2012 diende om redenen van leeftijd de Chaldeeuwse patriarch Emmanuel II Delly bij paus Benedictus het verzoek in tot aftreden. Delly is de laatste jaren vooral in de belangstelling gekomen door zijn wat vreemde interventie tijdens de Bijzondere Bisschoppensynode over het Midden-Oosten in oktober 2010, waar hij verklaarde dat er in Irak niets aan de hand was. Dit was een politieke uitspraak, bedoeld om geen

Patriarch Sako, toen nog aartsbisschop, voor een Chaldeeuwse kerkgebouw in Irak.

nieuw geweld tegen christenen uit te lokken, maar toch niet erg adequaat noch conform de werkelijkheid. Hoewel ongebruikelijk - de patriarchen blijven, net als traditiegetrouw tot voor kort in Rome, op post tot aan hun overlijden - is het verzoek direct ingewilligd en werden onmiddellijk voorbereidingen getroffen voor het organiseren van een synode, die een opvolger diende te kiezen.

Nieuwe patriarch

Deze synode begon te Rome op 28 januari 2013 onder voorzitterschap van kardinaal Sandri, de prefect van de Congregatie van de Oosterse Kerken. Drie dagen later koos men Sako, de aartsbisschop van Kirkuk, tot nieuwe patriarch. De benoeming werd kort daarna bevestigd door de paus. Als patriarch draagt hij de naam Rafaël I Sako. Het is duidelijk dat

de nieuw gekozen kerkleider een zware taak wacht, niet alleen wegens de moeilijke positie van de christenen in zijn vaderland, en overal in het Nabije Oosten, maar ook wegens uiteenlopende opvattingen binnen het Chaldeeuwse episcopaat over de toekomst van hun kerk.

Louis Sako

Om de positie van Louis Sako beter te kunnen begrijpen is het nuttig kort iets over zijn achtergrond te zeggen. Hij is geboren in de buurt van de stad Zakho, gelegen in Iraaks Koerdistan, een streek met een groot aantal Chaldeeuwse dorpen. De Chaldeeuwse christenen spreken daar een moderne vorm van Aramees, *Sureth* genaamd. In de kerk hoorde hij ook de klassieke Syrische taal, nu nog voornamelijk gebruikt in de liturgie, maar in het verleden een belangrijke cultuurtaal voor veel christenen. Zoals veel jongeren uit zijn regio studeerde hij aan het Sint-Jansseminarie te Mossul. Dit seminarie, zowel voor het middelbaar onderwijs als daarna voor de vorming van toekomstige diocesane priesters, stond onder leiding van de Dominicanen. Het was bi-ritueel: zowel jongeren afkomstig uit de Syrisch-katholieke Kerk als uit de Chaldeeuwse ontvingen daar hun opleiding. Deze was onder meer gericht op de studie van de eigen autochtone talen, het Arabisch en het Syrisch, maar daarnaast was ook het Frans belangrijk, als venster op de wereld buiten Irak. Na zijn priesterwijding in 1974 vertrok hij naar Rome waar hij een doctoraat behaalde in het oosters christendom; zijn proefschrift ging over een patristisch onderwerp, de christologie van patriarch Isho`yahb II (7^e eeuw). Opvallend is echter dat hij naast zo'n strikt binnenkerkelijke oriëntatie er tevens voor koos islamologie te studeren. Na Rome trok hij naar Parijs, voor een tweede proefschrift over de rol van de christenen in de betrekkingen tussen het Perzische en het Byzantijnse Rijk, eveneens in de 7^e eeuw.

Dit studieverleden zegt al iets over de nieuwe patriarch: hij heeft een zeer goede kennis van zijn eigen kerkelijke traditie, een uitstekende beheersing van de Syrische taal, waarin het grootste gedeelte van het bronnenmateriaal voor zijn proefschriften was gesteld; daarnaast ook de behoefte om de islam beter te begrijpen, die eigenlijk het grootste gedeelte van de geschiedenis van de Chaldeeuwse Kerk dé grote uitdaging is geweest voor de Chaldeeuwse christenen.

Priester in de parochie

Sako is echter niet alleen maar een geleerde; na zijn studies blijft hij niet in het Westen hangen om een academische carrière uit te bouwen, maar keert terug naar het Irak van Saddam Husein. Daar wordt hij pastoor te Mossul. Ik heb hem daar verschillende malen ontmoet. Een van de zaken die mij in zijn parochiekerk is opgevallen, was de vrijwel afwezigheid van het gebruik van Syrisch in de liturgie. Hier werd vooral in het Arabisch liturgie gevierd. Wat vreemd, als je bedenkt dat het Syrisch - zoals boven vermeld een vorm van Aramees - voor de Chaldeeuwse christenen bijna een heilige taal is, de taal van Jezus en de apostelen, de taal ook

De nog maar net gekozen patriarch Sako in rood, rechts van de toen nog in functie zijnde paus Benedictus XVI, samen met de Chaldeeuwse bisschoppen op de synode te Rome.

die het Chaldeeuwse volk zijn identiteit heeft gegeven. Sako meende echter dat de liturgie dient te vertrekken van de situatie van de gelovigen, die met name in Mossul gearabiseerd waren en dat men niet op een kunstmatige wijze aan het Syrisch moest vasthouden, een stellingname die niet door iedereen werd begrepen. Hij was ook in Mossul in de periode van de Iraaks-Iraanse oorlog, waar een disproporzioneel groot aantal christenen, ook uit Mossul, gesneuveld is.

Bisschop in moeilijke tijden

In 1997 wordt hij de rector van het Chaldeeuw-

se groot-seminarie in Bagdad en tevens professor aan het Babel-college, de enige theologische faculteit in Irak, officieel onder hoede van de Chaldeeuwse Kerk, maar in feite openstaande voor christenen van alle gezindten. In november 2003, kort na de val van Saddam, wordt hij aartsbisschop van Kirkuk, een van de moeilijkste steden van Irak. Het is een smeltkroes van volkeren, vooral Koerden, maar het regime van Saddam heeft er alles aan gedaan om de stad te arabiseren om zo toegang te houden tot de olievelden in de buurt. Daarnaast is er een kleine Turkmeense minderheid. Historisch gezien is Kirkuk een belangrijke christelijke stad, *Karka d-Bet-Sloq*, maar vandaag is het aantal christe-

nen minimaal: enkele duizenden voor het hele bisdom. De benoeming als bisschop van dit diocees was dan ook een grote uitdaging. In het beleid van Sako worden een aantal krachtlijnen duidelijk zichtbaar. Een eerste probleem in het post-Saddam tijdperk was het enorme geweld tegen de christenen, ook in zijn bisschopsstad, met verscheidene aanslagen op de Chaldeeuwse kathedraal. Overtuigd dat het te eenvoudig is om dit geweld zomaar aan 'de islam' of aan de moslims in het algemeen toe te schrijven, streeft hij ernaar goede betrekkingen met islamitische leiders uit te bouwen, vooral met de imam van de praktisch naast de kathedraal gelegen moskee. Deze politiek heeft vruchten afgeworpen. Sako heeft ervoor gezorgd dat er ondubbelzinnige veroordelingen kwamen van islamitische leiders als er weer eens een aanslag op christenen was gepleegd. Uit solidariteit

wonen moslims in Kirkuk christelijke kerkdiensten bij op grote feestdagen, zoals ook Sako op zijn beurt moskeeën bezoekt en zijn eigen gelovigen oproept tot solidariteit met de moslims, bijvoorbeeld in de periode van de Ramadan, de islamitische heilige maand van de vasten. Een volgende stap is dat hij vanuit de historische realiteit van Irak wil aantonen dat de geschiedenis van moslims en christenen niet altijd een geschiedenis is geweest van geweld, maar van samenleven, samenwerken en ook dialogeren. Hij heeft daarom als bisschop een boekje uitgegeven met teksten van christelijk-Arabische theologen uit vooral Bagdad uit de 9^e-10^e eeuw die geprobeerd hebben hun hand uit te steken naar de islam. Het boek is in islamitische millieus zeer goed ontvangen, eigenlijk voor hen een openbaring dat christenen ook hun Arabische theologie hebben, en dus niet alleen maar 'Chaldeeuwse' of Syrische theologie, en bijgevolg niet alleen maar etnische niet-Arabieren zijn. Hij heeft dit onmiddellijk laten volgen door een ander boek, waarin hij op een voor moslims verstaanbare manier probeert het christendom uit te leggen. Wat de positie van de christenen betreft in de Iraakse maatschappij is hij een voorstander van een gematigde secularisering.

Open identiteit

Volop Arabier zijn is dan ook voor Sako een manier om zijn christendom te beleven, een manier die voor hem de enige weg is naar de toekomst. Hij kijkt met een zekere reserve naar die Chaldeeuwse christenen die vooral hun eigen etnische, niet-Arabische identiteit willen uitbouwen. Sommigen gaan daarbij zelfs zo ver dat ze, naar het voorbeeld van het autonome Koerdistan, een eigen (semi-)autonome christelijke provincie willen creëren. Voor Sako betekent dit de uiting van een getto-mentaliteit en bijna een verraad aan het christendom dat in het hart van de samenleving moet staan 'om te getuigen van de hoop die in hen leeft'.

Exodus van christenen

Hét grote probleem van de christenen in Irak is de begrijpelijke massale emigratie. Sinds de val van Saddam Husein is naar schatting tweederde van de christenen vertrokken naar het buitenland. Vele christenen geloven niet meer dat het christendom nog een toekomst heeft in hun land. Ook sommige bisschoppen lijken die mening toegedaan. Recentelijk gingen er stem-

men op om de zetel van het patriarchaat zelfs te verhuizen naar de Verenigde Staten, waar met name in Detroit en San Diego (Cajon) veel Chaldeeërs zich gevestigd hebben. Ze zouden op die manier het voorbeeld volgen van de Assyrische Kerk van het Oosten, waaruit de Chaldeeuwse kerk is voortgekomen. De Assyrische patriarch verliet Irak toen dat in 1933 een onafhankelijk koninkrijk werd en vestigde zich na wat omzwervingen in Chicago. De meerderheid van zijn gelovigen heeft hem gevolgd. Sako realiseert zich dat een dergelijke stap het einde zou betekenen van de christenen in Irak. Een van zijn eerste beleidsdaden als patriarch is dan ook geweest dat hij een nieuwe synode aankondigde die wat hem betreft in

Bagdad zou moeten plaatsvinden en waarbij het Chaldeeuwse episcopaat een bezoek zou moeten brengen aan de Iraakse president, kwestie van je positie duidelijk maken.

Het is evident dat met Louis Sako een markante persoonlijkheid aan het hoofd van de Chaldeeuwse kerk is gekomen, een pastoraal bewogen man, realistisch naar zijn gelovigen toe, een voorstander van dialoog met de islam, en niet van plan een christelijke presentie in Irak op te geven.

Herman Teule

Prof. dr Herman Teule is hoogleraar oosters christendom aan de Radboud-Universiteit te Nijmegen

De Grieks-katholieke Kerk in Hongarije

In oktober van het vorig jaar bezocht het Utrechts Byzantijns Koor Hongarije. Aanleiding was het honderdjarig bestaan van een eigen Grieks-katholieke Kerk in dit land. Op uitnodiging van de beide bisschoppen, mgr. Kocsis Fülöp en mgr. Atanáz Orosz, zong het koor met ieder van hen afzonderlijk in een feestelijke bisschoppelijke liturgie. Ook werden er enkele concerten gegeven. Het werd een prachtige ervaring en de kennismaking met een levende kerk, die door oorlogen en communisme geen gemakkelijke geschiedenis heeft. Paul Brenninkmeijer maakte de reis mee samen met Leo Elshout, een van de reorganisatoren. In het nu volgende artikel vertelt Leo Elshout aan Paul Brenninkmeijer over de Grieks-katholieke Kerk in Hongarije.

Processie met de icoon van Máriapócs. (Foto uit: "You have foreseen all of my paths...". Byzantine Rite Catholics in Hungary).

De Grieks-katholieke Kerk in Hongarije telt zo'n 300.000 leden, ongeveer 3% van de bevolking (12 miljoen). Grieks-katholieken wonen vooral in het oosten, maar ook verspreid in andere delen van het land. Er zijn twee bisdommen. Het hoofdbisdom Hajdúdorog met bisschop Kocsis Fülöp, en het exarchaat Miskolc voor de provincies Borsod-Abaúj en Zemplén onder leiding van bisschop Atanáz Orosz. Het bisdom Hajdúdorog omvat heel Hongarije op die twee genoemde provincies na. Het telt 150 priesters in actieve dienst, die op twee na gehuwd zijn. Er zijn 35 emeriti-priesters van wie drie ongehuwd. Er zijn negen diakens.

Het exarchaat Miskolc telt 74 actieve priesters, allen gehuwd; er zijn negen emeriti-priesters. Het exarchaat heeft geen eigen diakens; er functioneert één diaken, die van het bisdom Hajdúdorog is. Vanouds waren er twee kloosters van de basilianen. Deze werden door de communisten verdreven. Na het communisme is er weer een basilianenklooster in Máriapócs en er wordt een nieuw zusterklooster in Sajó-pálfala opgericht. Er is daar al een pelgrims-huis. De zusters zijn momenteel in Dámósz en ontvangen hun vorming in Frankrijk.

Tegen de verdrukking in

De Hongaarse Grieks-katholieke Kerk van de Byzantijnse traditie gaat terug tot de ongedeelde kerk van voor het jaar 1000. Het huis Árpád had familiebanden met het hof in Constantijnopel. Maar de heilige koning Stephanus (István) koos voor de Latijnse inrichting van kerk en staat, hij richtte bisdommen en provincies op. Toch bleven er ook na het schisma van 1054 Byzantijnse kloosters in Hongarije, ook al was de kerk vanuit het westen georganiseerd. Door de invallen van Tataren en later door de bezetting van Hongarije door de Turken is er heel weinig bewijsmateriaal van de vroegere kerkgeschiedenis bewaard gebleven. Men doet daar nu onderzoek naar. Toen de Habsburgers hun macht in het oosten uitbreidden en bevestigden, kwamen de etnische Hongaren binnen de grenzen van het Habsburgse Rijk te vallen. Vanaf de Unie van Brest (1598) en de Unie van Ungvár (Užhorod, in het huidige Oekraïne, 1646) ontstonden er vier Grieks-katholieke geünieerde Byzantijnse bisdommen in wat toen nog Groot-Hongarije was. Door de historische verschuivingen van grenzen kwam het bisdom Munkács (Oekr.: Mukačeve, Russ.: Mukačevo) eerst in Tsjechoslowakije en later in Oekraïne te liggen, waar het nog steeds ligt.

Het bisdom Munkács heeft het Kerkslavisch als liturgische taal. In het huidige Roemenië zijn er de bisdommen Fogaras en Nagyvárad (Oradea) met Roemeens als liturgische taal. In Slowakije kwam het bisdom Eperjes (Prešov), met het Kerkslavisch als liturgische taal. In 1790 ontstond er in veel Hongaarssprekende delen van deze bisdommen een beweging om de Hongaarse taal te gebruiken in de liturgie. Maar dit werd niet toegestaan wegens verzet van de Roemenen, de Slaven en de Hongaarse rooms-katholieke bisschoppen.

WO I en daarna

Keizer Franz Jozef heeft als beschermheer van de Hongaarse Rooms-katholieke Kerk op 6 mei 1912 het bisdom Hajdúdorog opgericht. Op 8 juni heeft paus Pius X deze oprichting bevestigd met een bepaling dat de Hongaarse taal niet in de liturgie mocht worden gebruikt. Het Grieks, dat men niet kende, moest de liturgische taal zijn. Maar in de praktijk werden delen van de liturgie wel in het Hongaars gezongen. Er was politieke en religieuze weerstand tegen dit Hongaarse bisdom. Het giste op de Balkan. Er was verzet tegen de Habsburgers, en andere volken vreesden de overheersing door de Hongaren. Op 23 februari 1914 ontplofte in het bisdomhuis in Debrecen een postpakket waarbij de vicaris, de secretaris en drie medewerkers om het leven kwamen. Dezelfde krachten zitten mogelijk ook achter de aanslag op aarts-hertog Franz Ferdinand, die de aanleiding werd tot de Eerste Wereldoorlog. Bij het verdrag Verdrag van Trianon (1920) na deze Eerste Wereldoorlog bleef nog slechts één derde van Groot-Hongarije over. De nieuwe grenzen liepen dwars door de gebieden waar de Grieks-katholieken woonden. De Hongaarse Grieks-katholieke bisschop zat met grote problemen. Alles wat hij opgezet had, moest gereorganiseerd worden. De priesteropleiding was voorheen in Ungvár (binnen de toenmalige Tsjechoslowaakse eenheidsstaat, momenteel Oekraïne). Een nieuw Grieks-katholiek seminarie moest worden gefuseerd met de rooms-katholieke priesteropleiding in Estergom. Ondanks het verbod ging men liturgische boeken uitgeven in het Hongaars. Scholen werden opgericht, er kwamen Grieks-katholieke kranten. In 1924 werd het exarchaat Miskolc opgericht, waarbij delen van de in toenmalig Tsjechoslowakije gelegen bisdommen Eperjes en Munkács afvielen. Ook dit riep weerstand op bij de Tsjechoslowaakse regering. Men

moest wenen aan de nieuwe landsgrenzen. De bisschop van Munkács werd benoemd tot bisschop van Miskolc. Tijdens het Eucharistisch Congres van 1938 werd in tegenwoordigheid van Eugenio Pacelli (de latere paus Pius XII) de Byzantijnse liturgie gevierd in de St. Stephanus-basiliek te Boedapest, in het Grieks! Toen brak de Tweede Wereldoorlog uit. De Hongaren waren aanvankelijk niet anti-Duits. Na de Tweede Wereldoorlog was de 250-jarige herdenking van het wenen van de Maria-icoon in Máriapócs samen met het derde eeuwfeest van de Unie van Ungvar, in september 1946, een hoogtepunt.

Het communisme

Vanaf 1948 komen de communisten aan de macht. In 1950 worden alle kloosterlingen uit hun klooster verjaagd, zo ook de 34 basilianermonniken en de 22 zusters basilianessen. Ook gewone priesters werden gevangen gezet of verbannen in combinatie met huisarrest. Enkel van hen werden vermoord. De communisten vreesden de invloed van het Vaticaan op zowel de Rooms-katholieke als de Grieks-katholieke Kerk. Zij probeerden een Hongaars-orthodoxe kerk te laten ontstaan, zoals er ook in Oekraïne, Polen en Moldavië nationaal-orthodoxe kerkstructuren werden opgezet onder het gezag van het patriarchaat van Moskou. Er waren al langer Orthodoxen in Hongarije. Men probeerde de kerk ook te verzwakken door de oprichting van het instituut van de Vredespriesters, priesters die de politiek van de communistische partij steunden. Door het

openen van de archieven blijkt deze beweging veel meer verspreid te zijn geweest dan men eerst dacht.

Na de opstand van 1956, waarbij kardinaal Mindszenty even vrij is geweest, heeft partijleider János Kádár geprobeerd de greep op de kerk opnieuw te verstevigen, vooral door intimidatie en bedrog. De Grieks-katholieke bisschop Dudás Miklós (tevens apostolisch administrator van het exarchaat Miskolc) was een van zijn slachtoffers. Hij was basiliaan en is van 1939 tot 1972 bisschop geweest. Na de bomaanslag in Debrecen (1914) was besloten dat de bisschop voortaan in het veiliger Nyíregyháza zou resideren. Later werd het regiem Kádár milder. Bisschop Dudás Miklós kreeg toestemming om in 1965 de laatste zitting van het Tweede Vaticaans Concilie (1965) bij te wonen. In Rome ging op 19 november 1965, feest van St. Elisabeth van Hongarije, bisschop Dudás Miklós in aanwezigheid van alle concilievaarders voor in de Goddelijke Liturgie. In de Hongaarse taal! Dit markeerde het einde van een eeuwenlange taalstrijd in de liturgie. Zijn opvolger was bisschop Timkó, die veel internationale contacten legde, o.a. in de Verenigde Staten. Bisschop Keresztes Szilárd was eerst hulpbisschop en van 1988 tot 2007 bisschop. Hij heeft heel veel gedaan voor het onderwijs.

Na het communisme

Vanaf 1989 is het gedaan met de communistische invloed. De kerk kon weer invloed krijgen op de gezondheidszorg, de cultuur, het militairen gevangenispastoraat en de media. Er werd een theologisch college opgericht, als onderdeel van de theologische faculteit van

Hongarije, verbonden met het Pauselijk Oosters Instituut in Rome. Samen met pastor Miklós Sója is de pastorale zorg en integratie van het Hongaarse Roma-volksdeel ('zigeuners') ter hand genomen, een heel moeilijke taak. In 1989 kon voor het eerst weer de icoon van Máriapócs vereerd worden. Op 18 augustus 1991 ging paus Johannes Paulus II in Máriapócs voor in de Byzantijnse liturgie voor een enorme menigte. In 2008 werd bisschop Szilárd, die met emeritaat was gegaan, opgevolgd door mgr. Kocsis Fülöp, monnik van het klooster Dámocs, die ook in Chevetogne gevormd is, net als mgr.

| Opleiding van cantores op het Grieks-katholieke Theologisch College (Foto: "You have foreseen...").

Orosz Atanáz die in 2011 bisschop-exarch van Miskolc werd. Voor het eerst was er geen politieke inmenging bij een bisschopsbenoeming meer.

Einde aan de latinisering

In 1996 drong paus Johannes Paulus II er op aan de zuivere Byzantijnse tradities te herstellen. Er zijn weer iconostases opgericht in kerken waar ze verdwenen of nooit geweest waren door de invloed van westerse, latiniserende tendensen. Momenteel wordt de verlatijnste doopliturgie hersteld. Voor bisschop Fülöp is het gezin heel belangrijk in de gemeenschapsopbouw. In de Hongaarse scholen zijn momenteel lessen ethiek verplicht. In dat kader wordt ook Grieks-katholiek godsdienstonderwijs gegeven. Er zijn plannen voor het oprichten van een Centrum voor Patristiek in Nyíregyháza. Vanwege het honderdjarig bestaan van de eigen Hongaarse Grieks-katholieke Kerk is er een bedevaart naar Rome geweest, door een aantal zelfs per fiets. Ieder jaar zijn er pelgrimages naar Máriapócs, waar heel veel jongeren aan deelnemen. In 2010 is de basiliek hersteld, en de icoon werd te voet van Hajdúdorog naar Máriapócs teruggebracht.

Wat zijn de uitdagingen?

Scholen zijn erg belangrijk. De kerkmuziek met de opvallende, eigen Hongaarse volkszang krijgt veel aandacht. Er kwam een opleiding voor cantores (voor het merendeel vrouwen). In november 2012 was er een massaal optreden

| *Taalonderwijs, Grieks-katholiek Theologisch College*
 (Foto: "You have foreseen...").

van veel kerkkoren in Boedapest. Er is veel zorg voor de Roma met o.a. onderwijs en voedseluitdeling. In Miskolc wordt hiervoor een centrum opgericht. In veel parochies zijn er nog Slavisch sprekende Ruthenen.

Wat betreft de verhouding met de gewone 'reguliere' Rooms-katholieke Kerk is er duidelijk afgesproken dat de beide kerken gelijkwaardige rechten hebben. Vóór de Tweede Wereldoorlog werden de Grieks-katholieken vaak gediscrimineerd.

De aanmelding voor het priesterschap is in de Rooms-katholieke kerk Kerk van Hongarije zeer gering, vergelijkbaar met Nederland. Er is wel een overvloed aan diakens. Maar in de Grieks-katholieke Kerk in Hongarije zijn er juist veel kandidaten voor het priesterschap. Zij komen vaak uit priestergezinnen. Hier geen celibaat als belemmering! Priesterkandidaten moeten soms een jaar wachten om de studie te kunnen beginnen.

Leo Elshout en Paul Brenninkmeijer

Ter gelegenheid van dit honderdjarig bestaan is er rijk geïllustreerd gedenkboek verschenen: *"...You have Forseen all of my paths..."*, *Byzantine Rite Catholics in Hungary*, Editions de Signe, Strasbourg, 2012.

De vluchtelingen uit Syrië in het klooster Deyrulzafaran te Mardin, Zuid-oost-Turkije. Ze hebben hier een ontmoeting met de Syrisch-orthodoxe aartsbisschop van Mardin, Mor Philoxenus Saliba Özmen, wiens zetel in het klooster is gevestigd en die zich inzet voor de opvang van deze vluchtelingen. (Foto: Deyrulzafaran).

CHRISTENEN VAN SYRIË

Themazondag Oosterse Kerken nieuwe stijl, 28 april 2013

Op deze themazondag Oosterse Kerken nieuwe stijl staan de christenen van Syrië centraal én alle mensen die lijden onder het geweld daar is losgebarsten.

Onze website www.oecumene.nl biedt vanaf 10 april verschillende teksten voor deze zondag: voorbeden, preekschets en achtergrondinformatie.

Project: Financiële ondersteuning van opvang van vluchtelingen uit Syrië in het Syrisch-orthodoxe Deyrulzafaraklooster van Mardin, Turkije. ING: **801919**, t.n.v. Katholieke Vereniging voor Oecumene, Biltstraat 121, 3572 AP Utrecht, o.v.v. 'Syrische vluchtelingen Mardin'.

Info: www.oecumene.nl

Twee iconententoonstellingen

- 2 april - 1 september 2013: **Ikonen van Eikonikon. Tentoonstelling van zelfgeschilderde iconen**, in: Stedelijk Museum Vianen, Voorstraat 97 4132 AP Vianen, www.stedelijkmuseumvianen.nl. Er zijn ook verscheidene **Lezingen van Eikonikon**. NB zaterdag 27 april 2013, **dag rond icoonschilderkunst**, Grote Kerk van Vianen.
- 10 april - 4 augustus 2013: **Goddelijke inspiratie. Russische iconen ontmoeten westerse kunst**. Grote tentoonstelling van Russische iconen uit het Rublëv-Museum Moskou Museum, in: Catharijneconvent, Utrecht, www.catharijneconvent.nl.

Pokrofabonnement

Krijgt u toevallig **Pokrof** onder ogen, bevat het tijdschrift u en hebt u geen abonnement...?

Introductie-abonnement €15

Als u nu een abonnement neemt op Pokrof, krijgt u gedurende het eerste jaar een reductie van 25% op de abonnementsprijs van €20. Daarna de reguliere prijs.

U kunt ook gratis een proefnummer aanvragen.

T: 030-2326907 E: secretariaat@oecumene.nl

HET MYSTERIE IN BEELD? ICONEN IN OOST EN WEST

Symposium bij gelegenheid van 60 jaar Pokrof

Het tijdschrift Pokrof bestaat 60 jaar. Het was in 1953 een initiatief van de paters Kapucijnen. Bij gelegenheid van het jubileum wordt op vrijdag 24 mei a.s. van 13.00 tot 17.00 uur in Kasteel Hernen (bij Wijchen) een symposium georganiseerd over de betekenis van het beeld in de tradities van Oost en West.

Iconen zijn religieuze beeltenissen. Niet alle kerken hebben iconen, zelfs niet in het Oosten. Maar wel hebben alle kerken iets met religieuze beeltenissen, als is het maar dat ze er iets tegen hebben – want kun je Gods mysterie wel verbeelden? Maar in onze visueel

georiënteerde samenleving heeft de religieuze afbeelding zeker aan betekenis gewonnen. Die ontwikkeling neemt wel verschillende vormen aan: variërend van nieuwe wegen inslaan tot het grijpen binnen de westerse kerken naar een oude eerbiedwaardige traditie uit het Oosten: de icoon.

Leo van Leijsen onderzoekt de aanwezigheid en soms afwezigheid van de icoon in de oosterse en oriëntaalse kerken. Elisabeth Hense kijkt met ons naar de plaats die het religieuze beeld in de westerse katholieke traditie inneemt. Siets Nieuwenhuizen staat stil bij de houding van de Reformatie ten opzichte van het beeld en bij de hedendaagse ont-

wikkelingen die in het protestantse christendom plaatsvinden. Deelnamekosten €10,-.

Aanmelden via:

secretariaat@oecumene.nl of 030 2326907. Na aanmelding en betaling ontvangt u een bevestiging van deelname.

**60 JAAR
POKROF**

Programma

- 13.00-13.30 uur: Aankomst en ontvangst met koffie en thee.
13.30 uur: Opening door drs Geert van Dartel (directeur van de Katholieke Vereniging voor Oecumene en redactielid Pokrof).
13.40 uur: Drs Dolf Langerhuizen (priester van de Byzantijnse ritus en hoofdredacteur), over het tijdschrift bij gelegenheid van 60 jaar Pokrof.
13.50 uur: Drs Leo van Leijsen (medewerker Oosterse Kerken KVVO en redactiesecretaris Pokrof), over iconen in de oosterse en oriëntaalse kerken.
14.15 uur: Korte gelegenheid tot vragen.
14.20 uur: Dr Elisabeth Hense (universitair docent spiritualiteit Radboud Universiteit Nijmegen), over de religieuze beeltenis in het westerse katholicisme van heden en verleden.
14.45 uur: Korte gelegenheid tot vragen.
14.50 uur: Koffie-/theepauze.
15.25 uur: Drs Siets Nieuwenhuizen (emeritus-predikant PKN en leerling-icoonschilder), over het beeld in het protestantisme vroeger en nu.
15.50 uur: Korte gelegenheid tot vragen.
15.55 uur: Afsluiting van lezingengedeelte.
16.00-17.00 uur: Receptie.

*Tijdens de receptie worden u hapjes en drankjes aangeboden.
Gedurende de bijeenkomst zijn enkele liederen gepland.
Wijzigingen voorbehouden.*

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

